

İslam İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu, Doç. Dr. Ferhat Gökçe
(Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 664 sayfa,
ISBN 978-625-7581-05-9¹

Recep Tolga Yüksel AKSAKAL

Doktora Öğrencisi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
recep-ozlem-1995@hotmail.com
Orcid: 0009-0003-6657-4752

Abdullah Usame KORKUT

Doktora Öğrencisi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
ausamekorkut@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-2407-2506

Baki ÖCAL

Doktora Öğrencisi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
bakcal@hotmail.com
0000-0003-3222-3324

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This ¹ paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Recep Tolga Yüksel Aksakal, Abdullah Üsame Korkut, Baki Öcal).

Geliş/Received: 14 Ocak/January 2025 | **Kabul/Accepted:** 11 Mart/March 2025 | **Yayın/Published:** 20 Mart/March 2025

Atıf/Cite as: Recep Tolga Yüksel Aksakal, Abdullah Usame Korkut, Baki Öcal, İslam İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu, Doç. Dr. Ferhat Gökçe (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 664 sayfa, ISBN 978-625-7581-05-9, Danisname 10 (Mart/March 2025), 67-84

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15053313>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Öz

İslâm düşüncesinde Kur'ân ve sünneti anlamak adına birçok farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Farklı yaklaşımlardan birisi de İslâm irfan geleneğini temsil eden "mutasavvıflar" olmuştur. Başlangıçta bir zühd hareketi olarak ortaya çıkmış olan "İslâm Tasavvuf Hareketi" sonraki süreçlerde farklı yaklaşımlar ve kurumsal yapılarıyla insanlar üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Mutasavvıflar nasları yorumlarken diğer İslâmi disiplinlerden farklı olarak ayetlerin zâhiri manalarının yanı sıra bâtinî manalarına önem vermiş ve itibar etmişlerdir. Bu yöntem birçok düşünür ve ulemâ tarafından tartışılmış, olumlu olumsuz eleştirilere tabi tutulmuştur. İncelediğimiz çalışmanın temelini bu noktada hadislere yapılan tasavvufî bâtinî yorumlar ve bunların ele alınması oluşturmuştur. Son yıllarda akademik câmia içerisinde hadis-tasavvuf ilişkisini ele alan birçok çalışma yapılmış olsa da yazarın ifadesiyle bunlar hadislerin sıhhati ve yorumlanması ekseninde odaklanmış durumdadır. Bunların yanı sıra eserde ilk defa derli toplu ve hacimli bir şekilde tasavvufî hadis yorumculuğu bütün yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. Yapılan bir kısım çalışmalar da birkaç müellif üzerinden şahıs merkezli yürütülmüş ya da erken dönem veya hicri ilk üç asır gibi dönemlere tahsis edilmiştir. Bu çalışmalarda maalesef tasavvufî hadis yorumculuğu amelî ve nazarî yönüyle bir bütün olarak değerlendirilememiştir. İlgili çalışma alanında böyle bir eksiklikten dolayı müellif tarafından kaleme alınmıştır. Netice olarak çalışmada, tasavvuf geleneğinde hadislerin anlaşılması ve yorumlanması noktasında ortaya konan yaklaşım tarzlarının çeşitli yönleriyle değerlendirilmesi ve tasavvufî hadis yorumlarının olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alınması, istifade edilebilecek hadis yorumlarına zenginlik kazandıracak tasavvufî yorumların hangi özelliklere sahip olması gerektiğinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tasavvuf, Marifet, İrfan, İşârî, Bâtinî

Hadith Interpretation in Islamic Irfân Tradition, Doç. Dr. Ferhat Gökçe (Ankara, Diyanet Foundation Publishing, Türkiye, 2021), 664 pages, ISBN 978-625-7581-05-9

Abstract

In Islamic thought, numerous approaches have emerged to understand the Qur'an and the Sunnah. One of these approaches is represented by the "mystics" (mutasawwifun-sufis), who represent the Islamic irfan tradition. Initially appearing as an ascetic movement, the "Islamic Sufi Movement" later had a profound impact on people through its diverse methodologies and institutional structures. When interpreting the scriptural texts (nass), mystics, unlike other Islamic disciplines, emphasized not only the apparent (zahir) meanings of the verses but also their esoteric (batin) meanings. This interpretative method has been widely discussed by many scholars and intellectuals, receiving both praise and criticism. The foundation of the study we examined is based on mystical esoteric interpretations of hadiths and their analysis. Although many academic studies in recent years have addressed the relationship between hadith and Sufism, these studies, according to the author, primarily focus on the authenticity and interpretation of hadiths. However, this work

Aksakal, Korkut, Öcal, Hadith Interpretation in Islamic İrfân Tradition, Doç. Dr. Ferhat Gökçe (Ankara, Diyanet Foundation Publishing, Türkiye, 2021), 664 pages, ISBN 978-625-7581-05-9

represents the first attempt to comprehensively and systematically examine Sufi hadith interpretation in all its aspects. Previous studies have often limited their evaluations to specific individuals, early periods, or the first three centuries of the Hijri calendar. Unfortunately, such studies have failed to consider Sufi hadith interpretation holistically, both in its practical and theoretical dimensions. This study was authored to address this gap in the literature. As a result, the study aims to evaluate the methods employed in understanding and interpreting hadiths within the Sufi tradition, to examine the positive and negative aspects of Sufi hadith interpretations, and to identify the characteristics that mystical interpretations should possess to enrich hadith understanding.

Keywords: Hadith, Sufism, Knowledge, İrfan, İshârî, Bâtînî

Giriş

Bu yazımızda 2010 yılında doktora tez çalışması olarak hazırlanmış olan ve 2021 yılında Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları arasında yayımlanan “İslâm İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu” isimli eser ile ilgili tespit ve değerlendirmelere yer verilecektir. İlgili çalışma ülkemizde alanında yapılmış en kapsamlı çalışma olması hasebiyle büyük bir önem taşımakta ve bu boyutuyla dikkatleri üzerine çekmektedir. Eser basımı yapıldıktan sonra da ilgili alanla birçok kurumda ders kitabı veya yardımcı kaynak olarak okutulabilecek muhtevada bir çalışmadır.

İlgili çalışma dört ana bölümden oluşmakta olup ilk bölümde tasavvufî gelenekteki ana kavramlar ele alınmaktadır. Birinci kısımda tasavvufî hadis yorumculuğu ile ilgili “İrfanî, Bâtînî, İshârî ve Hikemî Yorum” kavramları açıklanmıştır. Aynı başlık altında bulunan ikinci kısımda tasavvuf geleneğinde hadislerin anlaşılması ve yorumlanması ile ilgili “Fehm, Basîret, Fıkıh, İstinbat, Mîzan, Keşf, İbret/İ'tibar ve Te'vil” kavramları açıklanmıştır (s.9).

İkinci bölümde “Tasavvufî Bilgi Nazariyesi Mârifetin Hadislerle Temellendirilmesi ve Sûfîlerin Mârifet Anlayışının Hadis Yorumuna Etkisi” başlığında “İlim ve Âlim”, “Fıkıh ve Fakih” kavramlarına yönelik yorumlara yer verilmiş, ardından “İlm-i Bâtın, Keşf, İlham, Kalp, Mârifet” ve bunlarla bağlantılı olarak “Yakîn, Basîret, Firâset ve Nûr” kavramları değerlendirilmiştir. Son kısımda ise “Amelî ve Nazarî Tasavvufta Mârifetin Hadislerle Temellendirilmesi ve Sûfîlerin Mârifet Anlayışlarının Hadis Yorumlarındaki Etkisi” alt başlığında Muhâsibî (ö. 243/857) ve Sühreverdî'nin (ö.563/1168) amelî tasavvufî yaklaşımı, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) nazarî tasavvufî yaklaşımı açıklanmıştır (s.10).

Üçüncü bölümde “Tasavvuf Geleneğinde Hadis, Sünnet ve Hadis

Yorumu” başlığında sūfîlerin hadis ve sünnet anlayışlarına yer verilmiştir. Ayrıca tasavvufî hadis yorumunu etkileyen faktörlerden bahsedilmiş, son olarak tasavvuf geleneğinde hadis yorum yöntemleri maddeler halinde izah edilmiştir. (s.10-11)

Dördüncü ve son bölümde “Tasavvufî-İşârî Hadis Yorumculuğunun Şartları, Mutedil ve Aşırı Yönleri ile Değerlendirilmesi” üzerinde durulmuştur. Mezkûr bölümde şartlar maddeler halinde sıralanmış, mutedil tasavvufî yorumlar örnekleri ile beraber tahlil edilmiş, bunun bir karşıtı olarak aşırı tasavvufî yorumlar da hadislerle örnekendirilmiştir (s.11-12).

Çalışmanın bölümleri içerisinde usûl olarak anlama ve yorumlamaya dair temel kavramlar, mârifet anlayışlarındaki farklılıkların hadis yorumlarındaki rolü, işârî yorumlarda bâtnî te’viller arasındaki benzerlikler ve farklılıklar konusunda elde edilen verilerin uygulanması, mutedil ve aşırı yönleri, tasavvufî yorumculuk üzerinden değerlendirilmiştir.

Birinci Bölüm: Kavramsal Çerçeve

Bu genel takdimden sonra tafsilatlı olarak eser hakkında fikir sahibi olunması için ilgili bölümlerden özet bilgiler vermeye çalışacağız. Müellifin ifade ettiği üzere tasavvufun; zühd, tasavvuf ve tarikat olmak üzere üç dönemi vardır. Bu dönemlerde sūfîler hadislerle yakın irtibat içerisinde olmuşlar, dönemlerinin özelliğine göre birtakım hadis eserleri telif etmişler ve bunları yorumlamışlardır (s.22-23).

Tasavvuf hareketinin zühd döneminde henüz mârifet ve mârifete dayalı tasavvufî düşüncenin söz konusu olmadığından bahseden yazar, zühd döneminde sūfî muhaddislerin değil zâhid muhaddislerin var olduğunu belirtmiştir. Bu dönemin en belirgin niteliği mârifetten ziyade amele, ilhamdan fazla ibadete, keşfdan çok ahlâka, kerametden çok istikamete kısaca nazarîyeden fazla amele önem verilmiş olmasıdır. Buna bağlı olarak bu dönemdeki hadis yorumculuğu daha ziyade zühd ile ilgili hadislerin bir araya getirilmesi ve bu hadislerin yaşantı boyutunda yorumlanmasına dayalıdır. Zühd döneminden sonra sūfîler, dışa dönük zâhidâne bir hayat tarzını benimsemiş ve giderek içe dönük derûnî, manevi, rûhî, kalbî ve vecdî bir dini hayata önem vermeye başlamışlardır (s.23).

Zühd döneminden sonraki tasavvuf döneminde de zühde dair konuların ele alınması muhafaza edilmekle birlikte artık zühd yegâne amaç değil sadece mârifete ulaşmak için bir araç olarak görülmüştür. Bu yüzden bu dönemde irfân zühdden, ârif de zâhidden daha üstündür. Tasavvufî düşünce ve terminolojinin temelleri hicri 3. ve 4. asırlarda atılmıştır. Zühd döneminde yer

Aksakal, Korkut, Öcal, Hadith Interpretation in Islamic Irfân Tradition, Doç. Dr. Ferhat Gökçe (Ankara, Diyanet Foundation Publishing, Türkiye, 2021), 664 pages, ISBN 978-625-7581-05-9

almayan yeni kavramlar bu dönemde ele alınmıştır. Üçüncü ve son dönem olan tarikatlar dönemi ise hicri 6. asırda teşekkül etmeye başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Bu dönemde tasavvuf müesseselerinin en güçlüsü olan tarikatlar birer birer ortaya çıkmış ve zamanla sosyal hayatın bir parçası haline gelmişlerdir. Bu dönemde klasik tasavvuf eserlerinde yer almayan yeni konular ortaya çıkmıştır (s.23-26).

İlk sûfîlerden biri olan Muhâsibî'den başlayarak Gazzâlî (ö. 505/1111) ve İbnü'l-Arabî'ye varıncaya kadar sûfîlerin hadis yorumculuğunu en genel anlamda tasavvufî hadis yorumculuğu adı altında mütalaa etmek mümkündür. Tasavvufî hadis yorumculuğunun "amelî" ve "nazarî-felsefî" olmak üzere iki boyutu vardır. Amelî tasavvuf daha çok kendini aşma, zühd ve Allah'a ibadette fenâ olmayı yani sözden daha çok öz üzerinde durmayı öncelerken; nazarî tasavvuf; mükâşefe ve müşâhedeleri açıklar nitelikteki bilgileri ve felsefi yönünü vurgulamayı temel almaktadır. Tasavvufî hadis şerhleri, hadislerin tasavvufî yorumları, tasavvuf anlayışı doğrultusunda gelişme göstermiştir. Bunlardan birincisi; tasavvufun zühd, ibadet, takvâ ve ihlâs gibi amelî yönüne ağırlık veren hadisler üzerinde durmuş, ikincisi ise; varlık, vücut, insan, kâinat, ilm-i ledûn gibi mükâşefe ve tefekkür üzerinde duran tasavvufun nazarî yönüne ağırlık veren hadis şerhleri olmuştur (s.26).

Tasavvuf geleneğinde bâtın veya ilm-i bâtın olarak tanımlanan bir kavram da bulunmaktadır. Buna göre bâtın; imân, İslâm ve ihsânın zevk yoluyla bilinmesi aynı zamanda nefis, kalp ve bâtınî amellerin bilgisini de ifade etmektedir. Tasavvufta birçok bâtınî yorum olmakla beraber yorumların belli bir usûl çerçevesinde değerlendirilmesi elzemdir. Bunun yanı sıra ayet ve hadislerdeki gizli anlamlara dayalı yorumlar da işaret kavramıyla açıklanmıştır. İşaret, maksadı söz aracılığı ile olmadan başkasına bildirme, ibarelerle anlatılmayan yalnızca ilham ve keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan manalardır. Son olarak yazarın belirttiği üzere bu konuda hikmet ve hikemî yorumun ilahi sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların varoluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerle ilahi iradenin rolünün keşfedilmesi anlamında kullanıldığını ifade etmek gerekir (s.29-58).

Tasavvuf geleneğinde hadislerin anlaşılması ve yorumlanması ile ilgili birkaç başlık altında verilen kavramlar ile ilgili ise şunlar söylenebilir: Hadis edebiyatında hadis yorumlama faaliyetlerine şerh adı verilir. Hadis şerhleri

ile ilgili birçok eser telif edilmiş ve bu konuda “muhtelifü'l-hadîs” ve “garîbü'l-hadîs” gibi ilim dalları ortaya çıkmıştır. Bu alanda yazılmış eserlerin tümünde aşağıdaki ortak yaklaşımlar mevcuttur:

1. Hadislerden fıkhi istinbatlarda bulunmak.
2. Hadisler arasında görünen teâruzları gidermek.
3. Ayet ve hadis arasında var olan teâruzu gidermek.
4. Bir hadiste söz konusu olan müşkili gidermek.
5. Bir hadiste söz konusu olan garîb kelimeyi izah etmek (s.59).

Tasavvufun anlama ve yorumlama faaliyeti ise kendisine özgüdür. Nitekim “fehm” ve “basiret” tasavvufta manevi işlerin idrak edildiği nûranî bir meleke olarak görülür. “Fehm”; Allah'ın sâdık kimselerin kalplerine koyduğu bir nûru ifade ederken, “Fıkıh” da; naslarla ilgili derin anlayışı ifade etmektedir. Sûfîler, kalbî ve bâtinî fıkıhın İslâm kültüründeki temsilcisi sayılmıştır. Bu yüzden “fıkıh”, aynı zamanda tasavvufun üzerine bina edilmiş bir kavram olarak görmek mümkündür. “İstinbat” ise herhangi bir konuda bir nâstan hüküm çıkartmak anlamındadır. Sûfîler de bâtin ilminde fakih olan bir kimsenin istinbatı hakikate uygun, rubûbiyeti müşahede etmeye dayanan ve kalbe gelen hâtırların istinbatıdır (s.62-83).

72

Fıkıhî bir yöne sahip olması açısından biraz daha farklı bir boyutta değerlendirebileceğimiz tasavvuf geleneğinde “mîzan” kavramı kullanımına da şahit olmaktadır ki bu kavram Abdulvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 972/1565) ile (*el-Mîzânu'l-Kübra*) tam anlamıyla yerleşmiştir. “Mîzan”; tasavvufî düşüncede şeriat ile hakikatin uzlaştırılması ve ihtilafların (mezhep ihtilafları ve hadisler arasındaki ihtilâflar) giderilmesinde başvurulan keşf temelli bir anlama ve yorumlama yaklaşımıdır (s.83-91).

Tasavvufta tespit, anlama ve yorumlamada başvurulan diğer önemli bir kavram ise “keşf”tir. Genel anlamda keşf anlamaya engel teşkil eden perdelerin arkasındaki manayı elde etmek için kullanılan bir kavramdır. Tasavvuf geleneğinde ise ilham yoluyla elde edilen bilgiyi, ayet ve hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasındaki bilgi kaynağını ifade eder (s.91-98).

Bir diğer terim olan “İbret/İ'tibar”; kişinin kendisi aracılığıyla müşahede edilenin bilgisinden müşahede edilmeyenin bilgisine ulaşacağı hâlet-i ruhiyeyi ifade eder. Bu yönüyle aslında varlık ile ilgili olan “İ'tibar” aynı zamanda başta Gazzâlî ve İbnü'l-Arabî olmak üzere sûfîlerin yorumlamada başvurdukları en temel kavramlardan birisi olmuştur (s.98-103). Bu bölümde izah edilen son kavram ise “açık bir hale gelecek şekilde metne bir mana vermek” anlamında olan “te'vil” kavramıdır. “Te'vil”; aslında tüm İslâmî

disiplinlerin müracaat ettiği temel bir kavram olmakla birlikte, tasavvuf geleneğinde yukarıda yer verdiğimiz diğer ıstılahların tamamıyla ilişkili “keşf”, “bâtın” ve “i’tibar” temelli bir anlam evrenine sahiptir (s.104-112).

İleride örnekleriyle ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan tüm bu kavramlardan anlaşıldığı kadarıyla metinlerin ve olayların, zahiri olarak anlatmak istediği bir manası olmakla beraber bir de bâtinî bir arka planı vardır. Sûfîler, zâhiri mananın dışında birtakım bâtinî manaların olduğunu iddia ederler ve bunlara belli bir kesitten sonra vehbî olarak ulaşılabileceğini belirtirler. Sûfîlerin bir kısmı ulaştıkları bu sonuçları belli şartlar ve ilkeler etrafında sınırlayarak mutedil bir yorum ortaya koyarken, diğer bir kısım sûfîler ise uç veya aşırı yorumlar yapmaktadırlar.

İkinci Bölüm: Tasavvufî Bilgi Nazariyesi Mârifetin Hadislerle Temellendirilmesi ve Sûfîlerin Mârifet Anlayışlarının Hadislerin Yorumlanmasındaki Etkisi

Müellif ikinci bölümün girişinde her ilmin temelinde yer alan ve ilimler arası ilişkileri belirleyen epistemoloji kavramı üzerinde durmuş, her ilim dalının öncelikle epistemolojisini kurarak işe başladığını, tasavvuf ilminin de bir bilgi kuramı oluşturduğundan bahsetmiştir. Tasavvuf geleneği bilgi konusu üzerinde uzunca durmuş ve ünlü sûfîler eserlerindeki bölümlerin büyük bir kısmını ilim konusuna ayırmışlardır. Yazar, sûfîlerin ilim ve mârifet konusuna genişçe yer vermiş olduklarını, çok sayıda ayet ve hadisi kullanarak irfan ve mârifete dayalı bilgi nazariyesi oluşturduklarını ifade etmiştir. İslâmî ilimlerin bilgi nazariyelerini bilmeden o ilimleri anlamamanın mümkün olmadığına işaret eden müellif, diğer ilimlerde de kullanılan “keşf”, “ilim”, “hikmet” gibi kavramların sûfîler tarafından kullanılmış olduğunu fakat sûfîlerin yüklemiş oldukları anlamlar vesilesiyle özgün bir mârifet temeli oluşturduklarından bahsetmiştir (s.115-119).

“Hadislerdeki “İlim” ve “Âlim” Kavramlarına Yönelik Yorumlar” başlığında; yazar İslâmî ilimlerin, “ilim” kavramı üzerinde önemle durduğuna, bilgi konusunda “nûr” kavramına ağırlık verdiğine ve sûfîlerin de bu kavramlar üzerinde durarak ilk dönemde mezkûr terimleri “mârifet” kavramıyla eş gördüklerine temas etmiştir. Tasavvuf geleneğine göre “ilim”; zâhir ve bâtin olmak üzere ikili tasnife tabi tutulmuş ve amellerin en üstününün ilim tahsil etmek olduğu belirtilmiştir. Sûfîler ilmin daha çok uhrevî boyutu üzerinde durarak, ilmin manevi bir aydınlanma olduğu ve bu aydınlanmanın Allah’ın nurundan yansıdığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca

sûfiler ilmin ve âlimin faziletini bildiren hadisleri mârifet anlayışları doğrultusunda yorumlamışlardır. Yazar, sûfiler'in farz ve faziletli olan ilmi birbirinden ayırdıklarını ifade ettikten sonra ilmin farz olduğunu bildiren ve âlimin faziletinden bahseden hadisleri örnek vererek konuyu uzun ve ayrıntılı bir şekilde bizlere aktarmıştır. Müellif sonraki dönemlerde gelmiş ve kalbi tahlil etmiş olan sûfilerin, keşf ve ilhamı da ilim kavramı içerisinde değerlendirdiklerini ve kalbin bilgi alanını genişlettiklerinden bahsetmiştir (s.119-132).

"Hadislerdeki "Fıkıh" ve "Fakih" Kavramlarına Yönelik Yorumlar" başlığında; "fıkıh" kavramının tasavvufta zâhir ve bâtın olmak üzere iki kısımda değerlendirildiğini ve sûfilerin genellikle "fıkıh-ı bâtın" üzerinde durduklarını belirtilmiştir. Yazar sûfilerin "fıkıh" ve "tefakkuh" kavramlarının yer aldığı hadisleri "fıkıh-ı bâtınî" ifade edecek şekilde yorumladıklarına işaret etmiştir. Ayrıca bu kavramların ihtiva ettiği hadisler, âlimlerin görüşleri çerçevesinde konunun anlaşılmasına katkı sağlamıştır (s.132-139).

Müellif, "İlm-i bâtın, Keşf ve İlhamın Hadislerle Temellendirilmesi" bölümünde; mutasavvıfların dini ilimleri zâhir ve bâtın olarak ikiye ayırdıklarından, tasavvuf dışındaki ilimlerin zâhir ilimler olduğundan ve tasavvufu da ilm-i bâtın olarak adlandırdıklarından bahsetmiştir. Ayrıca, tasavvufta ilm-i bâtının mârifet ilminin kapsamında değerlendirilip, sûfilere göre pek çok hadisin bâtın ilmine işaret ettiğini ileri sürmüştür. Sûfiler, silsile yoluyla Hz. Peygamber'den gelen veya özel bir yolla naslardan çıkarılan bilgileri de ilm-i bâtın kapsamında değerlendirmişler ve velîlerin bilgilerini peygamberlere vahyi getiren melekten aldıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca sûfiler ilm-i bâtını temellendirmek için bu ilmin bazı sahâbîlere verildiğini savunmuşlar ve bu konuda bazı hadis ve rivayetleri aktarmışlardır. Yazar ilm-i bâtın konusunun dayanağı olan hadis ve rivayetlere yer vererek âlimlerin görüşleri çerçevesinde konuyu açıklamıştır. Tasavvuf klasiklerinde "mârifet", "ilm-i bâtın" ve "keşfi bilgiler" in delilleri olarak çokça zikredilen ve Gazzâlî'nin de kalbe ilkâ yoluyla mârifetin elde edildiğine dair sunmuş olduğu şer'î delilleri sıralamıştır. Müellif burada kayda değer bir ayrıntıyı bizlere sunarak delil olarak sunulmuş olan bu rivayetlerin bir kısmının asılsız, mevzû, bir kısmının zayıf rivayetler olduğunun hadisçiler tarafından tespit edildiğini belirtmiştir. Keşf ve ilhama mazhar olan kişinin "muhaddes"²

² Arapça'da h-d-s (konuşmak) fiilinden mastarı "tahdis" ve mef'ulu "muhaddes"

Aksakal, Korkut, Öcal, Hadith Interpretation in Islamic İrfân Tradition, Doç. Dr. Ferhat Gökçe (Ankara, Diyanet Foundation Publishing, Türkiye, 2021), 664 pages, ISBN 978-625-7581-05-9

olarak tanımlandığına dikkat çekilerek, âlimlerin ve sûfîlerin yorumları çerçevesinde bu kavramın anlaşılması sağlanmıştır. Bölümün son kısmında ise keşf ve ilham yoluyla elde edilen bilginin bilgi kaynağı olup olmayacağı konusu üzerinde durulmuştur (s.139-158).

“Mârifet Kavramı ve Mârifetin Hadislerle Temellendirilmesi” başlığında; tasavvuf ve sûfîlere göre “irfan” ve “mârifet” kavramlarının anlamsal çerçevesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca sûfîler’in mârifet kavramını temellendirmiş olduğu hadisler ve sûfîlerin bu hadisleri yorumlamalarına dair tafsilatlı bilgilendirme de yapılmıştır. Hadislerde geçmekte olan mârifet kavramı ıstılâhî anlamda yer aldığından, yine bu hadislerin genellikle hadis kaynaklarında yer almayan ve sıhhat bakımından problemlili olan rivayetler olduğuna dikkat çekilmiştir (s.159-171).

“Kalp Kavramı ve Kalbin Mârifetle İlişkisi” başlığında; “kalp” konusunun tasavvufun en önemli meselesi olduğunu belirten yazar, bu kısımda “kalp” kavramını açıklamaya çalışan sûfîlerin düşünceleri üzerinde durarak özellikle Gazzâlî ve İbnü’l-Arabî’nin kalp tahlili ve kalbin mârifetle ilişkisi bağlamında yapmış oldukları yorumları ayrıntılı bir şekilde sunmaya çalışmıştır. Müellif, sûfîlerin kalp üzerine yapmış oldukları tasvirleri ve kendi düşüncelerini teyit maksatlı zayıf ve uydurma rivayetlere yer verdiklerinden ve kalbe gelen bilginin hüküm içermemesi gerektiğinden bahsetmiştir (s.171-198).

“Mârifetle İlgili Diğer Bazı Kavramların Hadislerle Temellendirilmesi” başlığında; yazar sûfîlerin mârifet anlamında kullandıkları ya da mârifetle ilişkilendirdikleri, hadislerle temellendirmiş oldukları “yakîn”, “basiret”, “firâset” ve “nûr” kavramları üzerinde durmuştur. Mezkûr kavramların her birini ayrı başlık altında inceleyen müellif, bu kavramların anlam

şeklinde olup lugatta, “kendisi ile konuşulan kişi” anlamındadır. İstılâhî kullanımında bu öznenin “melekler” olduğu söylenmiş ve “meleklerin birtakım şeyleri bildirdiği insanlar” için kullanılan bir terim haline gelmiştir. Bu kavram, mezkûr anlam içeriğiyle bir kısım yerlerde “ilham” ile eş anlamlı görülmüşse de bir kısım ulema “muhaddes”in mülhemden daha dar bir mana muhtevasının olduğunu söylemişlerdir. Bununla beraber “muhaddes” kavramı tasavvuf düşüncesinde velilere mahsus görülmüştür. Ayrıntılı bilgi ve bu kavramın hadis kaynaklarındaki menşei olan rivayetin tahlili için bkz. Korkut, Abdullah Usame. “Hz. Ömer’in “Muhaddes” Olduğunu Bildiren Rivayetin Sened ve Metin Bakımından Tahlili”. Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 2 (Mart 2021): 211-40.

muhtevalarını, sonrasında ise tasavvuf ve sûfîlerin bahsedilmiş olan kavramlara yüklemiş oldukları manaları ayrıntılı bir şekilde aktarmaya çalışmıştır (s.198-238).

“Amelî ve Nazarî Tasavvufta Mârifetin Hadislerle Temellendirilmesi ve Sûfîlerin Mârifet Anlayışlarının Hadis Yorumlarındaki Etkisi” başlığında; “mârifet” kavramı açıklandıktan sonra, “mârifet”, “i’tibar”, “zâhir-bâtın” anlayışlarındaki farklılıkları ve bunların hadis yorumlarındaki farklı tezahürleri noktasında Muhâsibî, İbnü'l-Arabî ve Sühreverdî'nin görüşleri nakledilmiştir. Müellif, “Amelî ve Nazarî Tasavvufî Yaklaşımlar”ı iki ayrı başlık altında ayrıntılı ve örnekli bir şekilde ele almıştır. “Amelî Tasavvufî Yaklaşım” başlığında; ilim ve mârifet konusunun ilk defa detaylı bir şekilde Muhâsibî'nin eserlerinde yer aldığına ve kendisinden sonra gelmiş olan sûfîleri etkilediğine dikkat çekmiştir. Muhâsibî'nin “ilim”, “mârifet”, “bâtın”, “fıkh-ı bâtın”, “ibret”, “i'tibar” kavramlarına yüklemiş olduğu anlamlar, en önemli eserlerinden örnekler verilerek, Muhâsibî'nin hadisleri yorumlama metodu ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır.

Aynı başlık altında incelenen diğer bir sûfî olan Sühreverdî'nin “mârifet” ve “ilm-i bâtın” konularını temellendirmiş olduğu iki sahih hadise yer veren müellif, Sühreverdî'nin mârifet konusuna bakışını ve yorumlarını eserlerinde vermiş olduğu hadisler çerçevesinde ayrıntılı olarak bizlere aktarmıştır. İkinci bir yöntem olan “Nazarî Tasavvufî Yaklaşım” başlığı altında yazar; İbnü'l-Arabî örneği üzerinde durmuştur. İbnü'l-Arabî'nin “mârifet” kavramını doruk noktasına ulaştırmasından, “ilim” ve “mârifet” kavramlarına yüklemiş olduğu anlamlar ve bilgi kaynaklarından ve bu kavramları temellendirmek amacıyla kullanmış olduğu hadisler ve bu hadislere yapmış olduğu yorumları ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Son olarak da İbnü'l-Arabî'nin mârifet anlayışına dayalı hayal ve rüyayı temellendirmek üzere uydurma ya da asılsız rivayetler üzerinden açıklamalar yaptığına dikkat çekmiştir (s.238-291).

Üçüncü Bölüm: Tasavvuf Geleneğinde Hadis, Sünnet ve Hadis Yorumu

Yazar, “Tasavvuf Geleneğinde Hadis, Sünnet ve Hadis Yorumu” bölümünde; sûfîlerin ve tasavvuf geleneğinin hadis ve hadis ilimleri ile münasebetini ve sünnet telakkilerini ele almıştır. Bu bölümde Hâkim et-Tirmizî (ö. 320/928), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), Tûsî (ö. 887/1482), İbn Kayyim (ö. 751/1350), Muhâsibî, Kelâbâzî (ö. 380/990), Şa'rânî (ö. 973/1565), Sülemî (ö. 412/1021), İbnü'l-Arabî ve Gazzâlî gibi âlimlerden aktarımlarda bulunmuştur. Neticede yazar bir tespit olarak sûfîlerin sünnet telakkilerinin ehl-i hadis sünnet anlayışı ile bir paralellik arz ettiğini söylemekte ve pek

Aksakal, Korkut, Öcal, Hadith Interpretation in Islamic İrfân Tradition, Doç. Dr. Ferhat Gökçe (Ankara, Diyanet Foundation Publishing, Türkiye, 2021), 664 pages, ISBN 978-625-7581-05-9

çok sûfînin Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin tümünün mutlak anlamda bağlayıcı olduğunu savunduklarını belirtmektedir. Hz. Peygamber'in beşerî yönünün tasavvufta pek aktarılmadığını dolayısıyla da tasavvuf ehli tarafından çok üstün bir varlık profili çizildiğini dile getirir. Yazar, bu tespiti birçok metin ve örnekle desteklerken, netice olarak bu konuda şu çıkarımlarda bulunur: Sûfî; temelde zâhiri amellerin yanı sıra bâtınî ameller üzerinde de durmuştur. Bunun yanında örneklikten ziyade taklide dayalı bir sünnet anlayışı benimsemiştir. Ayrıca ibadetler konusunda sûfîlerin azîmetle amel etme anlayışları bazı aşırı uygulamaları beraberinde getirmiştir. Sûfîler arasında aşırı uygulamalar ortaya çıkmakla beraber bu aşırı uygulamaları eleştiren bir kısım sûfîler de var olmuştur (s.295-348).

Müellif, "Tasavvufî Hadis Yorumunu Etkileyen Faktörler" başlığında; "Hadislerin Dili", "Tasavvufî Bilgi Kaynağı", "Tasavvufî Dilin Yapısı", "Yabancı Kültürler, Gnostik Unsurlar ve Şîî Faktör", "Nazarî/Felsefî Düşünceler" ve "Tasavvufî İstilahları Hadislerle Temellendirme Çabası" gibi unsurları açıklamıştır. Bir diğer başlıkta; "Tasavvuf Geleneğinde Hadis Yorum Yöntemleri" teknik ve muhteva açısından ele alınmıştır. Yazar, teknik olarak hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında ayetlerden, hadislerden, sahâbe, tâbiîn sözlerinden ve isrâiliyattan istişhâd etme yöntemini açıklamıştır. Ayetlerden istişhâdı Hâkim et-Tirmizî, İbn Cemre el-Ezdî (ö. 699/1300), Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî (ö. 673/1274) gibi sûfîlerden örnekler getirerek izah eden yazar, hadislerden istişhâdı da Muhâsibî, Kelâbâzî, Hâkim et-Tirmizî ve Sühreverdî'den örnekler vererek açıklamıştır. Netice olarak bu kısımda sûfîlerin hadisleri yorumlarken müfessirlere benzer olarak birçok hârici kaynaktan yararlandığı görülmüştür. Sûfîlerin hadisleri yorumlarken teknik olarak aradıkları hususiyetlerin başında ilgili lafzın ayet ve hadisle desteklenmesi ve eğer var ise sahâbe ve tâbiîn sözleri ile açıklanması gelmektedir (s.348-418).

Bu teknik değerlendirmenin ardından yazar, muhteva açısından sûfîlerin hadis yorumlama metotlarını ele almıştır. "Sûfîler için en önemli olan konu hadis metinlerinin ihtiva ettiği anlamlardır." yorumunu yapan müellif, bu kısmı şu başlıklar altında incelemiştir: "Semantik Tahliller ve Kelime İzahlarıyla, Müşkil ve Müteşâbih Hadislerin Yorumlanması, Hadislerin Azîmet ve Ruhsat ile Yorumlanması, Hikmetlere Yönelik Yorumlar, Mutlak İfadelerin Takyidi, Umûm İfadelerin Tahsisi, Mecazların Hakikate Hamledilmesi, İzahta Harflere

Aksakal, Korkut, Öcal, İslam İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu, Doç. Dr. Ferhat Gökçe (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 664 sayfa, ISBN 978-625-7581-05-9

ve Rakamsal İfadelere Başvurma ve Keşf, Rüya ve Tecrübelerle Yorumlanması” (s.419-484).

Müellif ilk başlıkta; Sûfîlerin hadis yorumlarında hadislerdeki kelimeleri açıklarken bazen kelimelerin semantik tahlilleri ile tasavvufî yorumlarını meczetmekte bazen de sadece doğrudan kelimelerin anlamlarına işaret ederek, sûfîlerin hadisin tasavvufî yorum yaptıklarına dikkat çekerek, Hâkim et-Tirmizî, İbnü'l-Arabî, Serrâc (ö. 378/988) gibi âlimlerden örnekler getirmiştir (s.419-426). “Müşkil Hadislerin Yorumlanması” başlığında; sûfîlerin hadis metinlerinde geçen ve anlaşılması zor olan kelimeleri açıklamaya çalıştıklarını ifade etmiş olan müellif, Konevî ve İbnü'l-Arabî gibi sûfîlerden örnekler vermiştir (s.426-430).

“Müteşâbih Hadislerin Yorumlanması” başlığında yazar; müteşâbih hadisler hakkındaki yorumları da müşkil hadislerin izahı ve yorumlanması bağlamında değerlendirmenin mümkün olduğunu söylemektedir. Çünkü hadislerdeki en önemli müşkillerden birisi Allah'ın başka varlıklara benzediğini çağrıştıran ifadeler olduğuna işaret eden müellif, müteşâbih hadisler ve yorumu meselesinden dolayı Mücessime, Müşebbihe gibi pek çok fırkanın doğmasına yol açtığını belirtir. İlk dönem sûfîleri, müteşâbih hadisler konusunda selef âlimleri gibi teslimiyet gösterilmesi gerektiğini, Hz. Peygamber'den vârid olan haberlerin keyfiyetinin anlaşılmadığında veya ilim olarak aciz kalındığında inkâr edilmeme cihetine gidilmesi gerektiği düşüncesindedirler. Müellif, mezkûr bölümde; “Şeytan, insanoğlunun damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaşır.”, “Müminin kalbi Rahmân'ın iki parmağı arasındadır.”, “Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı.”, “Rüzgâra sövmeyiniz, çünkü o Rahmân'ın nefesindedir.” örneklerini vererek, İbnü'l-Arabî ve Gazzâlî gibi sûfîlerin yorumları çerçevesinde konuyu açıklamıştır (s.430-448).

“Hadislerin “Azîmet” ve “Ruhsat” ile Yorumlanması” başlığında yazar; sûfîlerin azîmet yolunu tercih ettiğini ruhsatın ise avama mahsus olduğunun tasavvuf erbabı tarafından kabul edildiğini söylemiş ve bu konuda Şa'rânî'nin *el-Mîzânü'l-kübrâ*'sından örnekler vermiştir (s.448-453). “Hadislerdeki Hikmetlerin Açıklanması” başlığında; yazar özetle sûfîlerin hadislerdeki hükümlerin değil hikmetlerin açıklanmasına daha fazla önem verdiklerini söylemiş ve bunu on bir farklı örnekle delillendirmiştir (s.453-460). Bu başlıklar dışında müellif, sırasıyla “Hadislerdeki Mutlak İfadelerin Takyid Edilmesi”, “Hadislerdeki Umûm İfadelerin Tahsis Edilmesi”, “Mecazların Hakikate Hamledilerek Yorumlanması” son olarak da “Hadislerin Harflere ve Rakamsal İfadelere Başvurarak Yorumlanması” şeklinde diğer başlıklara

Aksakal, Korkut, Öcal, Hadith Interpretation in Islamic İrfân Tradition, Doç. Dr. Ferhat Gökçe (Ankara, Diyanet Foundation Publishing, Türkiye, 2021), 664 pages, ISBN 978-625-7581-05-9

yer vermiştir. Bu başlıklar altında ise özetle sûfîlerin bu konularda muhtelif örnekler ve izahlarla hadisleri açıkladığını izah etmiştir (s.460-473).

Yazar, “Hadislerin Keşf, Rüya ve Tecrübelerle Yorumlanması” başlığında; bu konuyla ilgili örnekler getirmiştir. Bilindiği gibi sûfîler, hadisleri yorumlamada dini tecrübe noktasına önem verdiklerinden dolayı birçok eleştiriye maruz kalmışlardır. Müellif bu konuda İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî gibi âlimlerden örnekler sunmuştur. Bahsi geçen âlimlerin yaşadığı dini tecrübeler neticesinde elde ettikleri bilgiler vasıtasıyla hadisleri açıklamakta kullandıklarını söylemiştir (s.479-484).

Dördüncü Bölüm: Tasavvufî-İşârî Hadis Yorumculuğu: Şartları, Mutedil ve Aşırı Yönleri ile Değerlendirilmesi

Son bölüm olan bu kısımda “İşârî Hadis Yorumlarının Kabul Edilme Şartları, Tasavvufî İşârî Yorumlarla Bâtınî Te'villerin Mukayesesi, Mutedil ve Aşırı Tasavvufî Yorumlar” başlıkları altında örnekler çerçevesinde bizlere sunulmuştur.

Müellif, “Tasavvufî-İşârî Hadis Yorumlarının Kabul Edilme Şartları” başlığında; bâtinî mananın kabulü için zâhiri mananın inkâr edilmemesi gerektiğini, sûfîlerin de bâtin ve zâhir manayı birleştirdiğini ve sûfîlerin işârî yorumları belirli çerçevede yürüttüklerinden bahsetmiştir. Birçok sûfînin işârî yorumu kabul şartları üzerinde duran yazar, özellikle Tûsî'nin işârî yorumun kabul şartlarını ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Ayrıca işârî yorumları değerlendiren âlimlerin nazarî yorum ile işârî yorumu birbirinden ayırarak aralarındaki farklar üzerinde durmuştur. Yazar herhangi bir müellifin, nazarî tasavvuf veya amelî tasavvuf kategorisinde değerlendirmenin yanlışlığına dikkat çekmiş ve bu düşüncesini örnekler vererek âlimlerin görüşleri çerçevesinde sunmuştur. Ayrıca müfessirlerin nazarî sûfî yorumlar için dile getirmiş oldukları bazı hususların sûfîler için geçerli olmadığını, işârî yorumlar için zikrettikleri bazı özelliklerin nazarî yorumlar için de geçerli olduğu tezini sûfîlerin görüşleri çerçevesinde delillendirmiştir. Sûfîlerin âyet ya da hadise verdiği mananın tek mana olduğunu ileri sürmemiş olduklarına dikkat çeken müellif, esas sorunun işarete dayalı yorumlara verilen öncelik ve işaretlerin şâri' tarafından kastedilen yorumlar olarak kabul edilmesi olduğunu belirtmiştir. Örneğin; tasavvufî-ışârî yorumları değerlendiren İbn Teymiyye (ö. 728/1328), “Lafızdan bu işârî anlam kastedilmiştir.” şeklinde bir tavır sergileyerek “Allah bir inek kesmenizi emrediyor.” ayetinde yer alan “inek” sözcüğünün “nefis” anlamına geldiği şeklindeki yorumları “Allah adına yalan

söylemek” olarak değerlendirmiştir. “İşârî sûfî yorum” ve “nazarî sûfî yorum” arasındaki farklılıkları dile getirmiş olan İslâm âlimleri işârî yorumları aşırı bâtinî yorumlardan ayırt edebilmek için bâtin mânanın taşınması gerektiği dört şartı, müellif örnekler çerçevesinde aktarmıştır. Yazar, sûfîlerin hadisleri keşf, ilham ve rüya yoluyla tashih etmelerinin en önemli mesele olduğuna işaret etmiştir. Zira hadisçiler tarafından uydurma olduğuna hükmedilen bir hadis sûfîler tarafından keşf yoluyla sahih olduğu ileri sürülerek yorumlanmış, hadisçilerin sahih olarak kabul ettikleri bazı hadislerin de yine keşf yoluyla uydurma olduğuna hükmedilmiştir. Sahih hadislerde dahi kontrollü bir şekilde yapılmayan işârî yorumların problem teşkil ettiğine işaret eden müellif, işârî yorumların kabul şartlarının lisan kurallarına ve dinin hükümlerine uygunluk olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bölümün son kısmında ise Gazzâlî’nin *İhyâ* ve Şâtıbî’nin (ö. 790/1388) *el-Muvâfakât* adlı eserinde geçen hadisler çerçevesinde işârî hadis yorum şartları üzerinde durulmuştur (s.486-501).

Yazar, “Tasavvufî-İşârî Yorumlarla Bâtinî Te’villerin Mukayesesi” başlığında; tasavvufî-işârî yorumların en önemli sorunlarını Gazzâlî ve İbnü’l-Arabî’nin anlayışları çerçevesinde açıklamıştır. Ayrıca işârî yorumların te’vilden farklı olduğu belirtilerek, te’vil kavramı üzerinde sıkça durmuş olan Gazzâlî’nin te’vil kurallarını aktarmıştır. Gazzâlî’nin tasavvufî-işârî yorumlarını, bâtinî te’villerle mukayese edebilmek için yapmış olduğu hadis yorumları örnekler halinde verilmiş, örnekler üzerinden de değerlendirmeler yapmıştır. Müellif; Gazzâlî’nin işârî yorumlar ve te’vil konusunda tenkit edilmiş olduğu hususları maddeler halinde vermiş ve bu tenkit edilen hususları yine Gazzâlî’nin eserleri ve eserlerinde vermiş olduğu hadisler üzerinden ayrıntılı bir şekilde tahlil etmeye çalışmıştır. Gazzâlî gibi tasavvufî-işârî yorumlarının Bâtinîlerin yorumlarından farklı olduğunu ifade eden ancak yorum yöntemi ve yorumlarının niteliği bakımından en çok tartışılmış olan İbnü’l-Arabî üzerinde de durmuştur. Müellif, İbnü’l-Arabî’nin *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye* adlı eseri hakkında kısa bir izah yaptıktan sonra onun bakış açısını yorumlamıştır. İbnü’l-Arabî’nin farklı tasavvufî görüşleri ve hadisçiliği hakkındaki tartışmalardan bahsedilmiş akabinde İbnü’l-Arabî’ye göre te’vil kavramının ne ifade ettiği ve ona göre te’vil metodunun ne olduğu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. İbnü’l-Arabî’nin hadis yorumculuğu örnekler çerçevesinde incelenmiş ve üzerinde bazı değerlendirmeler yapılmış ve te’vil etmiş olduğu hadisler zikredilerek hadisçiliği ve fıkıhçılığı hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Müellif, İbnü’l-Arabî’nin felsefi

Aksakal, Korkut, Öcal, Hadith Interpretation in Islamic İrfân Tradition, Doç. Dr. Ferhat Gökçe (Ankara, Diyanet Foundation Publishing, Türkiye, 2021), 664 pages, ISBN 978-625-7581-05-9

görüşlerini temellendirmek için uydurma rivayetler kullandığına dikkat çekmiş, İbnü'l-Arabî'nin i'tibara dayalı bâtinî yorumlarını hadisler üzerinden açıklamıştır. Son olarak da İbnü'l-Arabî'nin hadisleri yorumlama metodu ve bu yorumlarıyla ortaya koymaya çalıştığı hususları maddeler halinde vermiştir (s.501-549).

Yazar, "Mutedil Tasavvufî Yorumlar" başlığında; sûfîler hadislerin bâtinî yönünü ortaya çıkartmak için bir yorum faaliyeti içerisine girdiklerine işaret etmiş ve bunun sonucu olarak hadislere bir yorum zenginliğinin getirildiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca mutedil tasavvufî yorumlar bazı hadisler üzerinden bizlere vermeye çalışmıştır. Müellif bu başlık altında incelemiş olduğu "*Kalp Hadisini*" Muhâsibî'nin; *Risâletü'l-Müsterşidîn* adlı eserinde geçmekte olan iki hadisi Muhâsibî'nin yorumları çerçevesinde, "*Sinek Hadisini*" Kelâbâzî'nin eserinde yer verdiği ve yorumladığı şekilde açıklamıştır. "*Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder.*" hadisi muhabbet kavramı çerçevesinde aktarmıştır. Muhabbeti kalbin meyli olarak tanımlayan Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909), mezkûr hadisin anlamı sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "*Dünyaya olan sevginiz, sizi âhirete karşı kör ve sağır eder.*" Ayrıca konu genişletilerek Hakîm et-Tirmizî, Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Münâvî (ö. 1031/1622) ve Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi âlimlerin hadisle alakalı olarak eserlerinde bahsetmiş oldukları görüşlerine de yer vermiştir.

Müellif, "Cihat ile İlgili Bir Hadisin Yorumu" başlığında; İbn Ebî Cemre'nin hadisleri yorumlama metodu ve usulüne dikkat çektikten sonra *Behcetü'n-nüfûs* adlı eserinde cihat ile ilgili olarak hadislere yapmış olduğu işârî yorumlar üzerinde durmuştur. "Ganimetle İlgili Bir Hadis: Bedenin, Kalbin ve Ruhun Mükâfatı" adlı alt başlıkta; Sadreddin Konevî'nin *Kırk Hadis Şerhi* adlı eserinde ganimetle ilgili vermiş olduğu bazı hadisler aktararak Konevî'nin işârî yorumunu değerlendirmiştir. Aynı hadisin Nevevî'nin (ö. 676/1277) şerhinde geçen rivayet farklılıkları üzerinde durmuş ve Nevevî'nin bu hadis yorumunda takip ettiği yöntemleri maddeler halinde vermiştir. Yazar, "*Utanmadıktan sonra dilediğini yap!*" hadisi başlığında; Nevevî ve İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) yorumlarını karşılaştırmış, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) bu hadiste ki lafız farklılıklarına karşı yapmış olduğu yorumu aktarmıştır. "İçki Yasağının Hikmeti" başlığında; Hakîm et-Tirmizî'nin hadisteki hikmete dair yorumunu ele almış, konuyla alakalı Tirmizî'nin vermiş olduğu rivayetleri ilgili bölüme ekleyerek mevzuyu ayrıntılı bir

şekilde aktarmıştır. “*Yer bana secdegâh/mescid kılınmıştır.*” hadisi başlığında; İbnü'l-Arabî'nin hadise yapmış olduğu izahlara yer vermiştir (s.549-576).

Yazar, “Aşırı Tasavvufî Yorumlar” başlığında; hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasının nasıl olması gerektiği üzerinde durmuş ve hadislerin gerçek (zâhirî) anlamı çerçevesinde yorumlanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Daha sonra amelî ve nazarî tasavvufta aşırı yorumları iki ayrı başlık altında hadisler ve yorumlar çerçevesinde bizlere aktarmaya çalışmıştır. Müellif, “Amelî-Tasavvufta Aşırı Yorumlar” başlığı altında; “*Hayâ ve dili tutmak imandan, kötü söz ve beyân nifaktan iki şubedir.*” hadisini ele almıştır. Bahsi geçen hadisi Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtü'l-kulûb* adlı eserinde yer vermiş olduğu rivayetler ve yorumlar çerçevesinde açıklamıştır. “*Veren el, alan elden üstündür.*” hadisini Hücvârî (ö. 465/1072), Gazzâlî, Ebû Tâlib el-Mekkî ve Sülemî gibi âlimlerin kendi eserlerinde yer vermiş oldukları yorumlar çerçevesinde açıklamıştır. “*Yürüyünüz, müferridûn öne geçtiler.*” hadisi ile bu konuyla alakalı hadisler Hücvârî'nin yapmış olduğu yorumlar çerçevesinde ele almıştır. Müellif, “Visâl Orucu” bahsinde; visâl kelimesin ifade ettiği anlamı izah etmiş ardından Hücvârî, İbnü'l-Arabî ve Hakîm et-Tirmizî gibi sûfîlerin eserlerinde yer vermiş olduğu yorumlar çerçevesinde hadisi açıklamış ve visâl orucu hakkında fıkhi hüküm üzerinde kısa bir yorum yapmıştır (s.577-608).

Müellif, “Nazarî Tasavvufta Aşırı Yorumlar” başlığında; nazarî tasavvufun en önemli meselelerini ele almış, konuyla ilgili örnek hadisleri ve sûfîlerin yorumlarını vermiştir. Ayrıca sûfîlerin nazarî yorumlarına örnekler verirken aynı hadislerin amelî tasavvufta nasıl yorumlandığına da işaret etmiştir. Müellif, “*Mümin, müminin aynasıdır.*” hadisi bölümünde; ayna kelimesini izah etmiş ardından İbnü'l-Arabî, Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1166), Gazzâlî ve Sühreverdî gibi sûfîlerin hadis hakkında yapmış oldukları yorumları karşılaştırmalı bir şekilde sunmuştur. “*Sadaka Hadisi*” bölümünde; *İnsân-ı kâmil* müellifi ve varlık problemini ele alan Abdülkerim el-Cîlî'nin (ö. 832/1428) nazarî tasavvufî yorumunu vermiştir. Yazar, “*Misvak hadisi*” ve “*Kur'ân'ı kendi re'yi ile tefsir eden küfre düşmüştür.*” başlıklarında; İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinden istifade ederek hadisleri yorumlamıştır. Yine “*Yeryüzünde Allah diyen kimseler kaldığı sürece kıyamet kopmaz.*” hadisini de İbnü'l-Arabî, Kâşânî (ö. 736/1335) ve Kurtubî'nin (ö. 656/1258) yorumları çerçevesinde ayrıntılı olarak aktarmıştır. “*Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi: Kadın, güzel koku ve namaz. Namaz gözümün nuru kılındı.*” hadisi bahsinde; Kelâbâzî, İbnü'l-Arabî, Gazzâlî, Münâvî ve İsmail Ankaravî (ö. 1041/1631) gibi

Aksakal, Korkut, Öcal, Hadith Interpretation in Islamic İrfân Tradition, Doç. Dr. Ferhat Gökçe (Ankara, Diyanet Foundation Publishing, Türkiye, 2021), 664 pages, ISBN 978-625-7581-05-9

âlim ve sûfîlerin hadise dair eserlerinde yer vermiş oldukları yorumları aktarmış olup bu yorumlar üzerinden değerlendirmelerde bulunmuştur. Yazar; gerçek anlamının oldukça uzağında yorumlanan hadis yorumlarının tespit edilmesinin elzem olduğu ve herhangi bir hadisteki emrin, nehyin ya da cümlenin hikmetini tespit ederken zâhirle tamamen ilgisiz hikmet tespitlerinin de en azından muteber bir “hadis yorumu” olarak kabul görmemesi gerektiğini belirtmiştir (s.609-625).

Sonuç ve Genel Değerlendirme

“İslam İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu” isimli eser yazar tarafından doktora tezi olarak kaleme alınmış ve kısa bir süre sonra kitap halinde yayımlanmıştır. Son yıllarda ülkemizde tasavvuf-hadis ilişkisi ile alakalı olarak çok sayıda çalışmanın olduğunu bilsek de elimizdeki çalışma bu alanda yapılmış olan geniş bir konu muhteviyatı ve hacmiyle alanında belki de tek eser olma hüviyeti taşımaktadır. İlgili alanda müstakil olarak tek bir eser veya yazar üzerine çalışılmış tez, makale ve eserler bulunsa da bu alanda tüm irfan geleneğini tek çalışmada derleyen eser olma özelliği taşımaktadır.

Oldukça hacimli olan çalışma, konu sınırlandırılmasının geniş tutulması, muhtemelen birçok eser ve yazardan atıf ve örnek metin koyma zaruriyetinin hissedilmesinden kaynaklı olarak okuyucunun metin ve başlıkları zihninde toparlamasını zorlaştırmaktadır. Bunun yanında tüm tasavvuf tarihinin ve birçok eserin çalışmaya dâhil edilmesi konunun ayrıntılı ve tafsilatlı olarak işlenmesini sağlamıştır. Bir öneri olarak bu çalışmanın dönemlerle veya belli başlı eserlerle sınırlandırılması veya eserin birkaç cilt halinde basılması zikredilebilir.

Çalışmada Sühreverdî, Muhâsibî, İbnü'l-Arabî ve Gazzâlî gibi birçok âlimin yorumlarına yer verilmiş ve bu müelliflerin eserlerinden de birçok örnek aktarılmıştır. Mezkûr bilginlerin irfan geleneğindeki yorumları müstakil birer eser olarak basılacak mahiyette iken, yazar bu isimlerin görüşlerini konu gereği tek çalışmada toplamıştır. Takdire şayan bu tedvin ve te'lifin içinden gerekli ve zaruri görülen başlıklar seçilip bunların yanında ilgili kişilerin eserlerindeki örnekler de azaltılabilir. Bununla beraber üç dört müellifin görüşleri kendi ifadeleri ile aktarılmak yerine bazı yerlerde hülâsa olarak verilebilir veya görüşü benzer olan bazı sûfîlerin ifadeleri birkaç cümle ile özetlenebilir.

Eser her ne kadar hacimli ve tafsilatlı olsa da yazar gerek bölümler arasında gerekse bölümlerin içerisinde hiçbir şekilde tekrara düşmeden

Aksakal, Korkut, Öcal, İslam İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu, Doç. Dr. Ferhat Gökçe (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 664 sayfa, ISBN 978-625-7581-05-9

konuyu ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır. Eser bu alanda araştırma yapacak olanlara geniş bir literatür imkânı da sunmaktadır.

Bu görüş ve düşünceler çerçevesinde kapsamlı bir şekilde çalışmasını bizlere sunan Doç. Dr. Ferhat Gökçe'ye teşekkür ediyor ve çalışmalarının daim olmasını Yüce Rabbimizden temenni ediyoruz.